

KRIST I MARIJA U DANTEOVOJ DIVNOJ GLUMI

Dr Krsto KRŽANIĆ

Dante se rodio u Firenci, u polovici svibnja 1265, u centru i srcu svoga rodnog grada. Sin je Alighierija. Pripadao je plemićkoj obitelji. Majka mu je bila Bella, kći, izgleda, Duranta degli Abati. Umrula je malo poslije nego je Dantea rodila. Otac mu se ponovno oženio, pa je imao još dva sina i dvije kćeri.

Danteova književna baština

Prije nego uđemo u podzemno i nadzemno carstvo Danteove Divne glume, ukratko ću spomenuti sva njegova književna djela:

1. *Vita nuova* njegovo je prvo djelo okolo 1292-3. U njem niže uspomene na Beatriču, uznosi njezinu slavu... i izmjenjuje poeziju s uzvišenom prozom da izrazi sve što je mogao o njoj reći. U plamenom zanosu ispovijeda da je ona s neba sišla — kao čudo. Progresivno čisti svoju ljubav prema njoj i svršava u vizijama i aspiracijama neba. Na svršetku ove male knjižice, opsega sentimentalnog i religioznog, obećaje da će u čast njezinu stvoriti djelo koje zahtijeva ustrajni studij i specijalnu Božju asistenciju. I ostvario je *Divnu glumu*.

2. *Rime*. Ima ih stotinjak, a prelaz su iz mladenačkih djela u ona stvorena u progonstvu.

3. *Convivio*: to je duhovni buket u kojem je pokazao i veliko znanje i moralnu čestitost. Ovo je enciklopedijski traktat u kojem vibrira i silni entuzijazam za mudrost koju je stekao i velikodušno naučavao iz žive želje za savršenstvom i približavanjem posljednjoj svrhi-Bogu. Vrlo je važan i njegov Credo u *Petrov Rim*, od Boga određen za metropolu duha.

• S gledišta strogo filozofskog, Dante u ovom djelu nije ni novator, ni originalan, ali je fenomenalan asimilator i ekspozitor franjevačke i tomističke škole koje je on u Firenci pohađao. I u svoju je poeziju upleo njihove doktrine, obučene u alegorije. U ovom je smislu *Convivio* preludij *Commedie*.

4. *De vulgari eloquentia*: iz nje ječi gorka bol za Firencom. U ovom djelu ex professo brani novi jezik koji on proročki nazivlje: »Luce nuova e sole nuovo«. On predlaže novi jezik svih dijalekata: »Lingua illustre«. Njegova je živa želja bila da sva Italija, koja je »giardin del Impero«, bude jedno »nel suo linguaggio«.

5. Još je napisao: »De Monarchia«, »Epistolac«, »Egloghe« i »Quaestio de acqua et terra«.

Sve su ovo male dragocjenosti da se upozna sav patnički život i genijalno stvaranje Dantea.

Commedia — Gluma čitavog čovječanstva kroz vjekove

Prije svega naglašavam: sredovječne gotske katedrale, vrhunac kršćanske arhitekture, dijele se na tri broda, a Danteova Divna gluma ima tri dijela: *Pakao*, *Čistilište* i *Raj*. *Commedia* — vrhunac je pjesničkog stvaranja u povijesti kršćanske i svjetske poezije, kao što su sredovječne *Summe*, *Itinerarij*, *Collationes* i *Reportata Parisiensia*... vrhunac kršćanske filozofsko-teološke ideologije.

Dante je napisao *Pakao* god. 1310, *Čistilište* 1313, a *Raj* malo prije smrti 1321. g. *Divna gluma* povijest je prošlosti i budućnosti. Ona je pozornica borbe dobra i zla kroz vjekove. Pjesnik je dobio specijalni zadatak, po posebnoj milosti, iz drugog svijeta.. Svome djelu dao je ime *commedia*, jer su se u ono vrijeme tako zvala djela, za razliku od tragedije u kojoj je finale bio tragika glavnog lica. Potomstvo je nazvalo Danteovu Komediju *Divina*. Tako ju je već Boccaccio nazvao u svome »Trattatello in laude di Dante«. Ovaj je adjektiv ostao ustaljen otkad ju je Lodovico Dolce, u tiskari Giolitte de Ferrari, 1555. objavio u Veneciji. No prvi ju je objavio franjevac P. Pietro da Figline pod naslovom: *Lo Divina Commedia*, kako piše Gianni Caglianelli u L'Osser. Romano, br. 157, od 14. VII 1965. I jest božanstvena.

Dante je od sentimentalnog pjesnika ljubavi u mladenačkim godinama postao propovjednik čestitosti i pjesnik-prorok: novi Enej i novi sv. Pavao. Veli Alberto Chiari, univerzitetski profesor Kat. univerze u Milanu, u najnovijem izdanju »La Divina Commedia«, da se »toliko visoko vinuo da je postao par excellence genij talijanske nacije, ako ne i čitavog čovječanstva.«¹

I prije su veliki pjesnici putovali u prekogrobna carstva. Homer u *Odiseji* opjevava Uliksa. Vergil u *Enejidi* — Eneja, a kršćanstvo drži za pravi život onaj preko groba, pa su nikle bezbrojne vizije, legende itd.

Divna gluma i povijesna je stvarnost i alegorija. Stvarnost je, jer priča povijest svoga auktora od zablude do preporoda, od tame grijeha do svjetla milosti. Ona je istinska analiza svih užasa grijeha i po sebi i u tragičnim posljedicama, i na zemlji i u paklu. Stoga u *Čistilištu* gasi svaku uspomenu na grijeh i mrtvi svaku tendenciju na nj sve do savršenog očišćenja. Na taj način duša se progresivno prosvjetljuje istinom

1. DANTE ALIGHIERI: *La Divina Commedia*, s uvodom Al. Chiarija, II izd., Torino 1965, str. 13: »Il genio per eccellenza della nazione italiana, se non addirittura della intera umanità«.

i postepeno raste u radosti, u otcjepljenju od svega što je zemaljsko, i u dostignuću svega što je na nebu — svijetla i lijepa u Raju. To je Pjesnikova stvarnost.

Divna gluma je i alegorija: ona je povijest čitavog čovječanstva. Individualno zastranjenje ovisi od nadmoći strasti nad zdravim razumom, prosvijetljenim istinama vjere. Naprotiv, opća zastranjenost ovisi od premoći zemaljskih, lažnih, propadljivih interesa, i izvor je neurednih i pogubnih apetita nad duhovnim, istinskim i vječnim koji su izvor spasonosnih i neizrecivih užitaka.

Uzrok nereda treba tražiti u zaboravi i pometenosti zadataka koji spadaju na dvije vlasti: *papu* i *cara* koje je *Bog* odredio za vodstvo ljudskog roda. Lijek je u restauraciji ovih dviju vlasti, u različitosti njihovih atribucija, u opsluživanju njihovih dužnosti. Respektiranje tuđih prava sastoji: u priznanju da čitav život na zemlji vrijedi samo za dostignuće onoga *gore*, i da je samo jedna istina koju je objavio *Bog* kao *Vrhovna mudrost*, i jedno samo dobro, ono koje sve sljubljuje s *Providnošću*.

Bog je *Vrhovna ljubav* i jedna samo *Pravda*, za sve jednaka i zavijek nepromjenljiva, koju dijeli on koji je *Vrhovna vlast*.

Ovo stvarno i alegorično tumačenje *Divne glume*, veli *Chiari*, suma je svih *Pjesnikovih* uspomena i nada, radosti i boli, iskustava i predviđanja, žarke ljubavi prema zemaljskoj domovini i neugasive želje za nebeskom. I ova suma njegova prebogatog psihičkog života snagom njegove nadljudske fantazije postala je — »najviša poezija«. I tako je mjesto jednog enciklopedijskog traktata kao što je *Konvivij*, *Divna gluma* postala *kantik* najuniverzalnije poetičan. *Danteova* »*Commedia*« jest žarište svih glasova ljudskih života — u općim i pojedinačnim linijama — savršenim načinima božanstvenog stvaranja da se bolje dokaže odakle je *Pjesniku* provrela uzvišena inspiracija i kamo teži sva njegova inspiracija.

Još želim istaknuti da je čitava struktura *Divne glume* utemeljena na odnosu brojeva 1 prema 3: savršeni brojevi, slični *Trojedinome Bogu*. Tri su kantika: *Pakao*, *Čistilište* i *Raj*. U svakom su kantiku 33 pjevanja, plus jedno uvodno. Ukupno 100 pjevanja. Svako je pjevanje niz tercina: vezane su jedna s drugom čudesnom igrom rima, a završavaju se jednim stihom koji odgovara drugom stihu posljednje tercine.

Pakao ima devet okruga i *Pretpakao* = 10.

Čistilište ima sedam krugova, *Raj* zemaljski i dva odjela *Prečistišta* = 10.

Raj ima devet pokretnih nebesa i nepokrenuti *Empirej* = 10. Zatim ima dva pola: *zemlje* i *grijeha*; jedan krak gdje je *Adam* sagriješio: *Pad* u *Raju* zemaljskome, a drugi krak gdje je novi *Adam* trpio — *Golgota*, mjesto otkupa u *Jeruzalemu*.

Između ova dva kraka — uronjen u ponoru čitava svemira, jednako udaljen od svakog sjedišta pravednika — *Lucifer*. Kad je ispao iz *Empireja* k južnoj polutki, možda je prouzrokovao, *jer je zemlja pred njim*

2. CHIARI, op. cit. str. 13 - 14.

pobjegla — tamni kolutavi hodnik — *meandar* koji ide od centra Zemlje k obali Čistilišta. Dočim je Otkup, pobijedivši kneza zla, spojio čovječansko s božanskim. Zemaljski Jeruzalem, s pravcem koji prolazi kroz kneza zla i carstvo grijeha, spaja se s Nebeskim Jeruzalemom. I tako između Čistilišta = mučilišta i Raja, trijumfa mučenika stoji kao utamničenik — osuđeno carstvo zla.

Kad i kako je nastala Divna gluma?

Dante misli da je obavio svoje putovanje kroz tri prekogrobna carstva počevši od 8. IV 1300, kroz Svetu sedmicu, u dane muke i uskrsnuća Isusova. Te je godine bio prvi opći jubilej, koji je ustanovio Bonifacije VIII.

On pjeva da je u 35. godini života ušao u tamnu šumu. Ne zna kako. Na kraju je šume brdo. Njegov je vrhunac obasjalo sunce. Pjesnik je prestravljen u šumi, a žudi da se popne na brdo. U taj čas njemu se približiše: leopard, lav i vučica. I zapriječiše mu put. On uzmakne. I htjede se vratiti natrag kroz šumu. Ali mu se prikazao *Vergil*, koji ga vodi kroz okruge Pakla i Čistilišta. Oni su zajedno pomoću Karonta, Cerbera, Minosa, Giganata i Centaura sišli do dna Pakla — do Lucifera, pa su iz središta zemlje kroz tamni meandar izišli na brdo Čistilišta. Pred Pretčistilištem Dante je susreo *Katona* pravednoga. Na vratima Čistilišta anđeo mu je utisnuo na čelo sedam slova P. Kako bi prošao koji krug, tako bi mu se po jedno P. brisalo.

I došli su Vergil i Dante u Raj zemaljski: širok vrt zelenih stabala, bistrih voda, pun cvijeća, mirisa i pjeva. *Matelda* je brala cvijeće. Zatim se pred njim otegnula svečana procesija: pred njom kola koja je vukao — Orolav. Kasnije se pretvorio u — zmaja, a kola će vući po šumi neki gigant.

Uto, na kolima zablista u sjaju nebeske ljepote *Beatriče*. U oblaku je cvijeća i pratnji anđela. A Vergila nestade. Beatriče zovne Dantea i ukori ga zbog grijeha poslije njezine smrti. Matelda ga zagnjuri u vode Lete i Eunoje. To su dvije rajске rijeke koje čine da se zaborave grijesi. I sad je Dante čist, pa se može popeti u Raj.

I lete Beatriče i Dante. Ona gleda u nebo, a on gleda u nju. I lete kroz devet nebesa. U VIII nebu Petar, Jakov i Ivan ispituju Dantea o vjeri, nadi i ljubavi. Čitav mu nebeski Dvor pleše na odlično položenom ispitu. U IX nebu pokretaču on ugleda jednu presajnu tačku, a oko nje se vrti devet koncentričnih ognjenih okruga. Koliko su bliže k onoj točki, toliko su svjetliji i brži. To je *vizija Boga* i kora anđeoskih.

U Empireju ga ostavila Beatriče, koja je odletjela na svoje mjesto u »mističnu Ružu«, a pristupio mu je sv. Bernardo, vitez Marijin.

Danteova kristologija u tercinama

Najznačajnija je odlika Divne glume što Krist svojom nevidljivom prisutnošću podržava i najglavnije akcije čitave pjesme i neke nutarnje sabranosti Pjesnika. Dante se osjećao grešnikom. *I pošao je kao hodoča-*

snik na putovanje. Ne hoda po putovima svijeta, već po stazi vječnosti. Njega su potresle riječi »Dies irae« i Lik Krista Suca. Stoga je sebi nametnuo itinerarij pokore. Posljednje sudbonosne istine smrti i suda bitne su linije Divne glume koju je on zamislio kao poslanicu čovječanstvu — on parnasovski posrednik između ljudi i Vječnoga.

1. U Paklu Dante nigdje ne izriče riječ *Logos*, *Riječ Božju*, *Krist*. Samo u urezanim riječima nad vratima Pakla stoji »La Somma Sapienza«, a Vrhovna je Mudrost Krist. Kroz Pakao ga vodi poganin Vergil. On voli velikog Mantovanca zbog njegove ljubavi za poezijom, vjernosti Imperiju te humanog stava i proročkog nadahnuća u IV eklogi, proročkoj viziji zlatnog doba u porodu Divnog Djeteta.

Dante aludira na Krista u Paklu kad spominje *muku Mučenika*. Kad je poslije Kristove smrti nastao potres, u Paklu se srušio jedan most i osuđenike podsjetio na Golgotu.

Na misterij Muke Dante ponovno aludira u VI krugu: čitava je procesija hipokrita s pozlaćenim togama od olova... Oni se polako miču i gaze preko Ane, Kaife i sudaca Sinedrija koji su osudili *Nevnoga*, *Pravednoga*, *Krista*. Juda je u gubici Lucifera, jer je poljupcem izdao Krista. Čitav je prizor u okviru — muka, leda, litica, pustoši i tmina. U tom crnom i stravičnom uglu Lucifer je s Judom, Brutom i Kasijem prikovan u dnu svemira, najudaljenijoj točki od Krista.

2. U Čistilištu Dante prikazuje Krista kao U z o r. U svim čistilišnim okruzima Krist je prisutan. Krasne kratke tercine rasute su u Čistilištu: o porodu u Betlehemu, gubitku Krista u Jeruzalemu, svadbi u Kani i o Kristu kao Jaganjcu Božjemu, a uzvišene tercine u XI pjevanju slave Krista kao vrhunac svake ekspijacije. Primer Kristov krijepi trpeće duše u Čistilištu, jer njegova muka i krv kojom je otkupio čovječanstvo od grijeha pretvara njihovu čistilišnu muku u radost.

Još dvije opaske. Najdramatičniji je prizor *približenje Bonifacija VIII* Kristu. Dante je smatrao Bonifacija za svoga najvećeg osobnog protivnika. I mislio ga je uvrstiti među simonijake, ali poslije njegova poniženja u Anagni on ga brani kao vrhovnog svećenika zbog njegova svetog dostojanstva. Anžuvinski ljiljan-krin nije samo jedan grb već je grupa oružanih koji zarobljuju Papu, obnavljajući u njemu ono što se dogodilo u Kristovoj mucij: izdaju, ismijavanje, ocat, žuč, ubojstvo među lupežima. Filip Lijepi novi je Pilat!

Dante je tolike *kreativne fantazije da je i geografiju pretvorio u poeziju*. Četiri strane svijeta jesu četiri stožera koja prolaze preko svijeta i *prikazuju se kao grandiozni križ*. Na skrajnjem zapadu su Herkulovi stupovi. Na skrajnjem istoku je Indija ograničena vodama Gangesa. Na antipodima stoje Čistilište i Eden, mjesto istočnog grijeha, a na vrhuncu je Jeruzalem, grad otkupljenja s Golgotom: *fizički teren s metafizičkim značenjem*.

Ovaj je simbolizam najveći na vrhuncu Čistilišta. Stupa mistična povorka. Iza sedam kandelabara slijede 24 seniora, 4 životinje — simboli evanđelista, a u centru su kola Crkve, okružuje ih 7 djevojčica: simboli stožernih i teoloških kreposti. Zatim drugih 7 seniora odjevenih u bijelo — alegorije novozavjetnih pisaca. Na začelju je sv. Ivan Evanđelist pro-

dorna pogleda i zanesen u ekstazu. Žarišna je točka čitave scene onaj koji vuče trijumfalna kola — O r o l a v. On simbolizira Krista u dvije naravi a u jednoj osobi: Riječi, Logosa, Krista. Pjesnik očišćen promatra divnu povorku.

Kad je mistična povorka stigla do stabla znanja dobra i zla, Orolav je svezao kola za ono stablo koje je u jedan čas procvatilo cvjetovima boje »rosa-viola«: sjajan simbol krvi Kristove. Kršćanski preporod u ovom novom smislu, sada ometen požudom zemaljskih dobara, restaurirat će se integralnom intencijom Božjom.

I tako Dante prisustvuje povijesti Crkve u simbolima i u didaskaliji alegorija, a u njima je religiozni hod svijeta, muke Crkve i patnje ljudi. Pjesnik osobito opominje čitatelja da promatra nepomičnog Orolava, dok se u očima Beatrice dvostruka zvijer mijenja iz jednoga u drugi izgled. Beatrice, simbol teologije, na tajanstven način odražava u očima — misterij utjelovljenja. Ljudski i božanski izgled Krista, kao po magiji zrcala, odražen je u njoj. Ona označuje zadatak Crkve i teologije: da potpuno odraze ne samo sliku nego punu duhovnu stvarnost Čovjeka-Boga.

3. U R a j u je Dante slijedio ptolomejski nauk da je zemlja nepomična u centru svemira a oko nje u rotaciji 9 nebesa koja pokreću devet anđeoskih kora. Iznad ovih devet nebesa nalazi se Empirej, nebo čistog intelektualnog svjetla, puna ljubavi. Ideju Boga ne kristalizira u apstraktne pojmove, već je *On* centar koji oživljuje svemir. Čovjek može Bogu pokloniti malo stvari, ali Bog dariva čovjeku puninu dobara-*milost*. Dante razlama povijest svijeta na dva predstavnika:

Židovski narod za duhovni svijet i vječno spasenje i

Rimski narod za pravno uređenje i za kulturni život svijeta.

Spominje Tiberija, jer je pod njim Krist na Golgoti na križu izdahnuo. Spominje Tita, jer je on, kako je Krist prorekao, razorio Jeruzalem koji nije htio primiti Kristovo evanđelje.

U VII pjevanju Dante se pita: Zašto je Krist da otkupi čovjeka izabrao put utjelovljenja, jer odgovara:

*Ne bješe druge, da se odgovori
Pravdi, van Sin da Božji se tako
ponizi pa da čovjekom se stvori*

Raj, VII, 118—120³

Otkupljenje je slobodno izabrao Bog i Bogu se dopalo, jer je zadovoljilo božansku pravdu. Dopalo se i židovskim poglavicama, jer im je utažilo osvetu. Bog intervenira. Uzimlje ljudsku narav. Inicira veličanstven proces otkupljenja, najizvanredniju činjenicu čitave povijesti. S Utjelovljenjem Boga Bog se dariva čovjeku. S Otkupljenjem Bog je dao čovjeku motiv da mu uzvati ljubav. Krist, Bog-čovjek, uzor je svake kreposti. Zasluzio nam je milost i slavu. Uzdigao je čovjeka u dostojanstvo posinovljenog djeteta Božjega.

3. Sve citate navodim prema klasičnom prijevodu Kombol-Delorko.

Što god se teološki učilo na univerzama, to je Dante pretvorio u poeziju. Mnogi koji su imali velike odgovornosti neće se vidjeti na desnoj strani. A vidjet će se uz tron Suca, u kolu izabranih, neki koji nijesu čuli za evanđelje. *Marsovo nebo prošarano je velikim križem. U onom križu Pjesnik je vidio one plamene duše koje su Kristu dale svjedočanstvo krvi. Mučenici su u emblemu križa koji dominira nad prostorom Marsa. On u pjesničkoj viziji vidi da se u Raju utaborio križ, najčišći znak vjere. Dante, nedužan prognanik, istjeran iz rodnog grada i triput osuđen, postavlja svoj križ čovjeka unutar onog velikog Križa Kristova i sluša od svog pradjeda Cacciaguide povijest procesa svog progonstva. Tu je primio svoju krizmu, posvećenje pjesnika, primivši od pradjeda zapovijed da objavi svoja viđenja; da govori slobodno, ne bojeći se posljedica boli koje mora pretrpjeti za obranu istine.*

Krist se pojavljuje u velikom trijumfu XXIII pjevanja Raja. U ovom VIII zvjezdanom nebu Dante zapaža bezgranični moralni svijet; divi se divoti božanskog plana po kojem se Bog služi nebesima da providi za sve potrebe ljudske. *Sunčano svjetlo Kristovo* koje svojom jasnoćom užije duše kao što sunce osvjetljuje zvijezde, blista slavno i odrazuje se u punom žaru da ga pogled ne može podnijeti. *Prisutna je Djeвица. Oko nje leti arkandeo Gabrijel kao krug od vatre.* I blaženi u njihovoj ekstezi ne dijele sina od Majke, Krista od Djevice. Svi blaženi duhovi uprli su vrške svojih plamenova prema gore *da manifestiraju svoj žarki zanos prema Mariji.* I dok se Krist vraća u Empirej, Djeвица slijedi svoga božanskoga Sina. Sjaj blaženih podsjeća je na antifonu uskrsne liturgije — u veselju Uskrsnuća.

U Divnoj glumi su česte i mnoge reminiscencije Dantea na zemlju, možda, osobne događaje njegova burnog života i prve jubilejske godine, kad je u prelazu iz zemaljskog u nebesko carstvo ostao zapanjen nad sjajem *Rajske Ruže.*

Još će se Krist pojaviti u simbolu triju okruga, u trojstvenoj meditaciji finala u Raju. Pjesnik dulje gleda drugi krug gdje je prozirna slika *Spasitelja* i traži da shvati kao što geometar nastoji da riješi kvadraturu kružnice: otajstveno ujedinjenje dviju naravi u jednoj *osobi Kristovoj.* U jednom bljesku presjajnog svjetla on, po daru odozgor, vidi *misterij Krista — pravog Čovjeka i pravog Boga.* Poslije ovog mističnog osvjetljenja — smiruje se svijet nauka, kulture i povijesti, a sva Danteova perspektiva našla je izvan njega — *red svemira,* a u sebi — *blaženstvo Boga.*

Danteova mariologija u versima

Za Dantea, poslije čovječanske duše Krista kao *Čovjeka, Marijina duša* najveće je remek-djelo Božje moći i mudrosti. Zato joj je posvetio najslađe tercine. Za nj je Marija bila zlatna stepenica preko koje se popeo do Krista. Sve što su sv. oci rekli najdublje i učitelji Crkve najslađega o Mariji: i veliki Augustin, i slatki Bernardo, i dragi Bonaventura... svi su progovorili kroz divne Danteove marijanske tercine. Za nas je Dante najveći pjesnik kršćanstva, ne samo jer je uzvišeno i

točno svojim pjesničkim draguljima pjevao o Bogu i Kristu, već i zato što je okitio čelo *Djevice Majke* divnom umjetničkom molitvom, poezijom nenadmašive marijanske ljubavi.

Dante je *vitez Marijin*: ili slavi njezine odlike i kreposti, ili se moli — njoj — *Nadi* vjernih. Njegovu geniju nije ništa izmaklo, a njegovo srce je uzorito vjerno u ljubavi Isusu i Mariji. Zato je Divna gluma poezija vjere, nade i ljubavi, poklona, odanosti i molitve nježne, tople i ponizne *Isusu i Mariji*.

1. U *Danteovu Paklu* — *Marija je odsutna*. U svojoj umjetničkoj mašti Dante je stvorio ispred Pakla — Pretpakao za neutralne anđele, za lijenčine i beskarakterne malodušnike, kako smo već rekli. Budući da »Pretpakao« nije Pakao, Pjesnik je u nj propustio jednu zraku Božje dobrote i milosrđa. U Pretpakao je sišla *Beatriče*, inspirator Danteove vele-pjesme, i zamolila Vergila da on povede njezina kavalira kroz »divlju šumu« paklenih jazova. *Ali Beatriču je poslala Marija u ovoj misiji*. Stoga je već u Pretpaklu zasjalo Danteu *Marijino milosrđe*. Ali u »Paklu«, domu prokletih, nesretnih, očajnih duša *Marija nije prisutna*. *Ona tamo sja svojom odsutnošću*. Od kraljevstva nad kojim kraljuje samo Božja pravda *Majka je milosrđa daleko*. Ni u Pretpaklu ni u Paklu ne spominju se imena *Isusa i Marije da se ta divna, slatka imena ne profaniraju*.

U II pjevanju, 94. stihu, on pjeva »Donna é gentil nel ciel...« Ne zove je ženom već *Gospom*, jer *ona je kraljica u carstvu duha*. Jedina blagoslovljena među ženama. Ona je ne naziva *Lijepa već Blaga*: to je ljepota i miris duha. Tijelo je lijepo, a duh je mio, plemenit, blag. Ta milina, plemenitost, blagost... nova je dobrota, dobrota puna finoće i miline duhovne. *Marija je finoća i plemenitost duha*. *Ona je cvijet blagosti u perivoju neba*, iako je bila i na zemlji ljepša od svake *ljepote*.

Dante je — kako sam ispovijeda — bio u šumi grešnog života. Da Pjesnika spasi i oslobodi iz »šume« grešnog života, *dolazi Marija, utjeha, nada, pomoć i sreća unesrećenih*. Ona pogledom punim blagosti motri prestrašenog Pjesnika na ivici ponora, na rubu propasti. Plače nad njim. Smili joj se na nj. Ona podigne pogled prema dobrome Bogu. I moli ga da ne bude strog, neumoljiv prema grešnom Pjesniku. I blaga Gospa *Boga ublažuje*. *Marija je Majka dobrote, milosrđa i blagosti*. Ali, gdje gospodari samo *Božja pravda* — *Marija je odsutna*. Zato je nema u Danteovu »Paklu«. Ali upravo odsutnost Boga, Krista i Marije u Paklu najbolnije muči proklete duše. To ih ništi, a da ih ne uništi. To ih ubija, a da ih ne ubije. U paklu nema više spasa!

2. *Marija u Danteovu Čistilištu*. Tu je *Marija u društvu svetih duša*. U Paklu odsutna, u Čistilištu je prisutna: da tješi, ulijeva nadu, jača i bodri vjerne duše u njihovu gorkom ali spasonosnom čišćenju. U Čistilištu se trpe kazne za oproštene grijeha na ispovijedi. Što je veća kazna, veće su muke.

U Čistilištu duše trpe prema vrsti grijeha. Podnose muke, ali one im nijesu mrske, one su im slatko mučenje koje im nosi vječni mir i pokoj u Bogu. Njihove muke ublažuje, njihovu bol zaslađuje jedno ime, sveto, drago slatko ime *Marija*.

U Danteovu Čistilištu Marija je prisutna. U ovom Čistilištu: bol, plač, bijeda, muka, nevolja... nijesu vječne ni potpune. Čistilište je fizičko zlo, ali nije ni vječno ni potpuno. Čistilište je suza koja se suši. Bol koja mine. Nevolja koja prestaje. Ono je borba, čišćenje i nada. Tu se: moli, pati, vjeruje, nada. Kao i na zemlji. Samo na drugi način. Stoga kroz čitavo Danteovo Čistilište odjekuje molitva vjernih, trpećih duša — *Mariji*.

Dante je pobožan Mariji kao svaki autentični kršćanin. Zato Pjesnik čitavo svoje Čistilište resi molitvom Mariji. Prožimlje uzdasima Djevice. Osvježava osjećajem nade od *Marije, majke svih trpećih i bolnih duša*. Odmah se u III pjevanju obraća Mariji kao majci Isusovoj. Duboko zapaža da je svemir neizreciva umjetnina koja traži umjetnika. Priroda je zrcalo Boga za um. Stvorovi su glasnici Stvoritelja. Ali to nije sve. Kad bi bile istine samo one koje može um spoznati, tad pjeva on:

*O ljudski rode...
jer da vam se htjelo sve znanje dati,
ne bješe nužde da Marija rodi...*

Čistilište, III, 34—40

Čovjek ne može sve znati. Njegov je um ograničen i ne može dokučiti svu istinu. Nijesu istine samo koje sjaju na Božjim stvorovima. Ima istina koje se odnose na nedokučivu bit stvari. A ima ih koje ljudski um nije kadar nikako dokučiti. Te istine znamo samo po objavi. Prije su ih naviještali *oci i proroci*, a *punu Objavu* propovijedao je *Krist, Objavitelj i Prosvjetitelj*. Za to je bila *nužna Marija*, da nam ga *rodi*. Da ona nije rodila Isusa, ne bismo imali puninu Objave. Stoga je *Marija Majka i Isusova i naša*. Liturgija na Božić pjeva: »Rodilo se *sunce pravde*«. Uprav zato nam Dante prikazuje *Mariju*, najprije, *kao majku Isusovu*.

U V pjevanju nam dočarava Mariju kao »*ime* najslade na času smrti«. Smrt je svršetak života. Zapad je vremena. Zora je vječnosti. Zemaljski život svršava, vječni život počinje. Smrt je brodolom fizičkog života. U tom času ljudi ponovno postaju djeca. Kao što su nekad njihove usne, još mliječne, na krilu majke šaptale prve riječi: *Zdrava Marijo*, tako u smrtnim trzajima, sa drhtavim hropcem trpeći čovjek izdiše posljednji uzdah: *Zdravo Marijo*. Tako je Buonconte iz Montefeltra, koji je bio grešan čovjek, ali umirući je izgovorao *ime Marijino*. I to sveto *ime* preobrazilo je njegovu grešnu dušu u pokajničku. I uniro je s *imenom Marijinim* na usnama. I spasio se. Divan primjer da nitko ne zdvaja, samo da može kao Buonconte uzdahnuti:

Još dospjev ime Marijino zvati

Čistilište, V, 101

Pošto je Dante opjevao Mariju kao *Majku Kristovu i našu* u času naše smrti, u VII pjevanju pjeva *Salve Regina*:

*Salve Regina ču se napjev poja
i vidjeh duše sjedeći u cvijeću...*

Čistilište, VII, 82—83

U toj uvali su smješteni knezovi zemaljski, jer su bili previše zabrinuti za zemaljsku slavu. Sad je njihova molitva pjesma nade i boli, ali ne crnine i očaja. Plemička je ovo molitva. Posljednja večernja molitva s kojom svećenici i redovnici svršavaju dan. I danas u Monte Casinu kad se benediktinci povlače na počinak zajednički otpjevaju *Salve Regina*. Čarobna je to slika neba i zemlje. Zemlja je dolina suza, tamnica i grob. Samo gdje je Isus, tamo je raj u kojem je *kraljica Marija*. Stoga sve čiste i dobre kršćanske duše od srca ujutro i večer mole i pjevaju *Ave Maria*, *Salve Regina*.

Dante je opjevao i *Marijine litanije*: vijenac svježih ruža kojima je Crkva okitila čelo svoje Kraljice. U XIII pjevanju opisuje *zavidenike*. Dodirivali su se ramenima. Na plećima im je plašt od kostrijeti, a trepavice su im vezane gvozdenim nitima. Pjesnik je čuo pjevati: »Marijo, moli za nas«. (Čistilište, XVIII, 50).

U X pjevanju Dante opjevava *Blagovijest*. Sami su: anđeo i Djeвица. Gabrijel joj veli: »Zdravo«, a ona ponizno odgovara: »Evo službenica Gospodnja«. Anđeo je uzvisuje, a ona se ponizuje. Anđeo je pozdravlja kao majku Božju, a ona se priznaje — službenica Božja. Uzorna je to poniznost, puna velikog dostojanstva. Ovo je novi uzorak dostojanstva koji se resi poniznošću. Viteška, kraljevska krepost.

Ovaj veličanstveni prizor dijaloga između Gabrijela i Marije Dante ovako opjevava. Gabrijel je došao da navijesti Mariji *Božju odluku* da ostvari *pomirenje Boga s ljudima*. To će pomirenje otvoriti čovjeku vrata Raja koja su mu kroz vjekove bila zaključana. Gabrijel, u stavu Božjeg poklisara, stane pred Djevicu:

*S držanjem blagim... da kaže Ave pred onom
ljubavi višnje što otključa vrelo*

Čistilište, X, 38 i 40—41

U taj čas Marija je postala majka Božja i majka naša.

Marija je i — *uzor ljubavi*. Dante opisuje pir u Kani Galilejskoj. Na pir su pozvani Isus i Marija. Pri svršetku gozbe mladoženja je ostao bez vina. Mariji je to bilo žao. Osjetila je samilost zbog sramote za kućedomaćina. Pa milo veli Isusu:

Vinum non habent glasnim krikom reko

Čistilište, XIII, 20

Isus je uslišao molbu Majke. *Prvo čudo Kristovo* plod je *Marijine ljubavi* prema siromahu čovjeku. Ono vino Marijine ljubavi simbol je onog opojnog veselja kojim će nebo kroz vjekove opajati sve duše za koje bude Marija molila, koje *posrednica* svih milosti bude spasila.

Čim je Dante stigao u III krug Čistilišta prikaza mu se vizija blagosti još prije nego je susreo one koji su grijeshili protiv te kreposti. Dante pjeva o *blagoj Gospi*. Otpjevao je onaj prizor kad je Majka našla *Sina* u jeruzalemskom hramu nakon tri dana traženja. Ne srdi se, ne ljuti se blaga Gospa. Ne kori ga dobra i mila Djeвица Majka. Samo mu je blago rekla:

*Na pragu veli kao mati blaga:
Zašto nam, Sine, uradi ovako?*

Čistilište, XV, 90—91

Lijenost je duševna bolest. Dante i u Paklu i u Čistilištu govori protiv lijenčina. Lijenost je: mlakost, mlitavost i mrtvilo. Lijenost je led, gdje bi trebala gorjeti vatra. U životu ima previše lijenih, mlitavih i mlakih u dobru. Dante mrzi duhovnu lijenost. *Marija mu je uzor i revnost*. Pjeva kako je ona žurno poletjela pohoditi rodicu Elizabetu:

»Marija brzo planine se sjeti...« Čistil. XVIII, 100.

Ide žurno. Rekao bih — leti. Ona je i u ovome svim kršćanima *uzor* kako treba zanosno, a spremno i brzo činiti dobro, jer se približuje noć kad se neće moći ništa raditi.

U V krugu Dante je našao lakomce, rasipnike. Jedan je od njih na sav glas izvikivao uzore siromaštva. Pjesniku je Marija taj uzor. *Siromašna Djevica* rodila je Sina u siromašnoj štalici. I on joj pjeva:

*.... kako uboga si bila
svjedoči konak, gdje se ponizno si
smjestila sveti teret svoga krila.*

Čistilište, XX, 22—26

Siromaštvo svijet smatra za nesreću. Naprotiv, ono je duhovno bogatstvo i duševna sloboda. Ono je krepost koju je Krist na Brdu blaženstava na poseban način pohvalio. Imati vremenita dobra — a ne ljubiti ih; ne imati vremenita dobra — i ne željeti ih, to su stepeni savršenog evanđeoskog siromaštva. *Marija je bila stvarno tako siromašna*. Ali, u svojoj duši posjedovala je takvo milosno bogatstvo da nije ni osjećala vanjsko siromaštvo. *Bethlehem je vrhunac Marijina siromaštva, kao što je križ na Golgoti vrhunac Kristova*.

U XXV pjevanju Čistilišta Dante susreće uzore *čistoće*. Sedmi je čistilišni krug mjesto onih koji su tjelesno griješili. Oni su u drvo-redima. Plamen ih liže, jer ih je u životu strast žegla. Idu i pjevaju neku molitvu Bogu za čistoću. I spominju neke uzore čistoće. Za Dantea Marija je uzor čistoće, jer je ona anđelu rekla:

.... Virum non cognosco! ...

Čistilište, XXV, 128

Čistoća je najnježnija krepost. Ona je anđeoska snaga u krhkom životu. Temelji se na poniznosti. *Marija je uzor poniznosti i čistoće*. Ona žrtvuje sve prolazne strasti i slasti. Požrtvovno vrši dužnost koju je Providnost odredila. I zato je *Marijina čistoća bila plodna*. O *Mariji sve kažu same dvije riječi: Bila je Djevica — majka*.

3. *Marija u Danteovu Raju*. Danteu je *Raj* — *Ruža* za duše svetih i blaženih. Raj je razdijelio u devet nebesa i deseti *Empirej* — *krilo Božje, mirno nebo*. U Empireju su duše smještene u svijetloj *Ruži*. Središte je *Ruže* — Bog, okružen sa devet zborova anđela. *Marija je nad svim stvorovima*.

Kao pravi kršćanin, Dante je zamislio Raj kao mjesto duhovnog mira i blaženstva a ne kao vrhunca zemaljskih strasti, slasti i naslada. Duše gledaju Boga. Gledajući — spoznaju ga. U tom rajski uživaju. Samo im je stepen uživanja širi ili užu prema mjeri ljubavi kojom su Boga na zemlji ljubili. Nije svaka mjera užitka jednaka, ali je svaka mjera savršeno uživanje.

Pjesnik je prošao kroz prvih sedam nebesa, razgovarajući s blaženim dušama. U VIII nebu zvijezda stajačica vidio je duše obasjane od *sunca Krista*, koji je sišao iz Empireja da se pokaže Pjesniku. U IX nebu vidio je presjajnu *točku*. Oko nje se vrtjelo devet okruglih ognjeva, svjetlijih i bržih, prema tome kako su bili bliže ili dalje od presjajne točke u središtu.

To je *Danteovo prvo viđenje Boga i blaženih duhova*. U Empireju je vidio divnu *mističnu Ružu*, sličnu ogromnom amfiteatru. U zavojima Ružinih latica bile su sretne rajske duše. Beatrice je ostavila Pjesnika, a uza nj se stvorio sv. Bernardo, medonosni propovjednik Marijine slave. On ga je poučio: o rajskoj Ruži, i zamolio je Mariju da usliši Pjesnikove molitve i želje. Međutim se njegovo oko snažilo u gledanju rajskog sjaja. I moglo se zagledati u božansko svjetlo, pa njegov um, ošinit iznenadnim sjajem, spozna i razumje tajnu Boga. To je *Danteovo II viđenje Boga*.

Svjetlo i zvuk: samo je to u Danteovu Raju od zemaljskog inventara. Inače je sve nebesko. Duše u rajskoj Ruži žive jedne u drugima, a sve u Bogu. *Do Boga su došle po Mariji*. Stoga je božanski Pjesnik ispjevao Mariji pjesmu dublju i slađu nego je ikada genij zamislio i izrazio.

Dante opjevavajući I nebo blaženih opisuje duše djevica koje su u životu štogod lagano griješile o čistoći. Spominje Pikardu Donatijevu. Ona mu na upit o rajskom uživanju reče:

*Sva naša čuvstva gore samo gledom
na ono, što je milo Duhu Svetom*

Raj, III, 52—53

I Pikarda nadoda, da su ona i neke druge u najnižem nebu:

Jer zavjet vršimo bez mara.

Ipak nijesu zbog toga manje blažene, jer im je srce puno sreće Božje ljubavi:

*Kao, u ljubavnoj da gori pravoj sreći
našoj je volji, brate, pokoj dao
ljubavni žar, po kojem svak tek želi
što ima, dok mu drugog nije žao...*

Raj, III, 69. 70—71

Pikardu su protiv njezine volje prisilili da ostavi samostan. Na svijetu je ostala čista. Čuvala ju i štitila Marija. Stoga spasila se:

Ave Maria pjevajući i nesta.
Raj, ib.

Svi su sveci došli u rajsku Ružu *po Mariji*. Stoga se u njoj ori pobjedonosni pjev blaženih: *Ave Maria*.

U XI pjevanju Raja Dante je skitio divnu pjesmu u čast svoga duhovnoga oca Franje iz Asiza. On veliča Sveca Serafina u njegovoj gospodni siromaštini. Pjeva lijepo, zanosno, duboko-danteovski. I reče pretjerano da je ona uzašla na križ s Kristom, dok je Marija ostala pod križem:

*Tek dok se dolje i Marija stvori,
Ona sa Kristom i na križ uzade...*

Raj, XI, 71—72

Veliki se Dante malko zaletio, iako ga je imaginacija čudesno poslužila. Marija je pod križem ispila, u zajednici sa Sinom, čitav kalež svih muka. Stoga nije siromaština bolnija od Marijine boli pod križem.

Dalje Dante pjeva da su se samo dva čovjeka rodila savršena na zemlji: *Adam iz ruku Božjih i Isus Krist od Djevice — Majke Marije*. Adam je plod snage Božje, Isus je iskra vječne Mudrosti, plod Očeve jakosti i cvijet vječne ljubavi. Stoga je samo on, govoreći po ljudsku, savršen čovjek. Uzor za sve ljude. Adam je uzor tjelesnosti. Isus je uzor duhovnosti. Kad Bog neposredno djeluje, tad je djelo savršeno, jer u svemu odgovara njegovu naumu. Adam je postao savršen čovjek, jer mu je snaga Stvoritelja neposredno učinila tijelo i neposredno mu udahnula besmrtnu dušu. Isus je savršen čovjek, jer mu je Božja ljubav, bez ljudskog sudjelovanja, u djevičanskoj Marijinoj utrobi stvorila i tijelo i dušu. Pjeva Dante:

Tako zatrudje Djeвица ka žena...

pa tvrdi o Adamovoj i Kristovoj naravi:

*Još nije bila, nit biti će...
Ljudska narav tako
visoka ko u te osobe dvije...*

Raj, XIII, 84—87

Ovog Isusa, Oca živućih, Marija je začela. I postala je Majka Božja. Dante uči da je u njezinu materinstvu njezina moć, snaga i ljepota.

Dalje, Dante opjevava *svece*, posebne Marijine ljubimce... U Firenci je pohađao škole franjevac i dominikanaca. Ostao im je vjeran i zahvalan. Kod njih je naučio žarku ljubav prema Mariji. Ljubio je crkve i crkvice, kuće i potleušice, palače i redovničke samostane, ako su bili sveta mjesta gdje je Marija štovana i gdje su se njoj u čast molile molitve. Posebno je ljubio onaj samostan koji je bio Marijin perivoj, Marijino svetište. Tako spominje, osim Marije Anđeoske u Asizu i na Alverniji, avelinski samostan gdje je sv. Petar Avelinski živio, a gdje je pjesnik-prognanik bio gostoljubivo primljen. I ovo Marijino svetište i marijanskog sveca apostrofira:

*Pietra Damiana, mene, za priora
imaše, dok u Gospi, tik Jadrana...*

Raj, XXI, 121—122

Zar iz ove tercine ne zvoni plemenita Danteova lekcija da kršćani ljube Marijina svetišta? Ona su Marijine ruže na zemlji. A to je »drugi raj« na zemlji, jer s Majkom je Sin kao i u Empireju, u rajskoj Ruži Danteova Raja.

Cacciaguida je pradjed Danteov. On s ponosom ističe, kako je, kad ga je majka rađala, u pomoć zazivala ime Marijino. Dante je ponosan i sretan da je pobožnost prema Mariji kao plemićki naslov svoje obitelji: *Duhovno plemstvo, to je pravo plemstvo*, a plemstvo feudalnih dobara nije plemstvo već bogatstvo, gazdinstvo i gavanstvo. Dante hoće plemstvo Marijino, stoga s ponosom pjeva:

*U taj me mirni, lijepi grad za cvata
građanstva vjernog, u to gnijezdo nekog
Marija pređa, kad jednog sata
krik majke me zazva...*

Raj, XV, 130—133

Kakva marijanska odanost, koliki marijanski ponos u ovoga viteza Marijina!

Čitava je Divna gluma uzorila vele-pjesma Bogu, Kristu i Mariji. Ona je i teologija i filozofija u slikovitim tercinama, punim inspiracije i emocije. Svojom svesilnom imaginacijom ne samo da je filozofske teze i teološke traktate pretvorio u rimu i harmoniju, već je stvarateljskom poezijom ostvario neusporedivu poeziju na udivljenje vjekova i naroda. Divina Commedia genija sa Arna vrelo je uzvišene okrepe za sve duše, žedne vječne ljepote.

Dante završava svoje pjesničko remek-djelo franjevačkom teološkom idejom — ljubavlju. Ona stvara, otkupljuje i posvećuje. Pečat je čitave njegove poezije Bog u duhu Bonaventurina kristocentrizma. Pjeva on:

Ljubav što kreće sunce i sve zvijezde
Raj XXIII, 145

U XXIX pjevanju Raja pjeva:

U novoj tad se objavi ljubavi
Raj, XXIX, 18

Veli sv. Ivan: »Deus caritas est«. Ljubav koja je iznad vremena i prostora, dala je život svemu u svemiru. U ovom uskom i sitnom okviru života koji smo mi, Vječna je Ljubav stvorila divno stvorenje čistoga anđela u ljudskom biću — Neoskrvnjenu, da ga maksimalnom ljubavlju, u ime svih stvorova, koliko je to stvoru najviše moguće — ljubi. Ona to može. Pjesnik pjeva da je ona *Jedina zaručnica Duha Svetoga: hram je Boga koji ju je stvorio — Imakulatom*. Stoga je samo nju nebo pozdravilo s *Ave*, jer je samo ona bila kadra:

Ljubavi višnjoj što otključa vrelo...
Čistilište, X, 43

Pa je u duhu Duns Skotove imakulatističke teze ovako pozdravlja:

*Zdravo hrame Boga svetog,
Djevo ponosna, neoskvrnjena, čista,
dostojno obitavalište Svetoga Duha*

Dante svečano i jasno ispovijeda svoju vjeru u Neoskvrnjenu. On na mnogo mjesta, kako smo vidjeli, dočarava *Mariju-Zenu*: sveti i savršeni stvor: »Donna è gentil nel ciel...« Plemenita je Žena u nebu; čista, prečista, neoskvrnjena. Stoga joj u finalnoj molitvi veli:

Gospo, vrijednu, silnu svak te znade
Raj, XXXIII, 13

Marija je velika: jer je najveće stvoreno djelo mudrosti Božje, poslije Krista kao čovjeka, i jer je najsladši plod vječne Ljubavi. Marija Imakulata divna je slika Vječne Ljubavi. Stoga je bila uzor i zrcalo svih kreposti. Ona je srce Objave Utjelovljenja određenog od vjekova za slavu Boga, a kasnije je uslijed praroditeljskog grijeha uz Otkupitelja — Majka Otkupljenja. Marija je u životu smrtnika: Utjeha — pomoć — nada. Marija je u Raju: »Faccia che a Cristo più si somiglia — Lice koje je Kristu najsličnije«. Marija ima:

Oči od Boga voljene...
Raj, XXXIII, 40

Marija je u Raju:

*U ovoj Ruži Riječ se utjelovi
božanska, a, eto, tu su i ljiljani...*
Raj, XXXIII, 73—4

I sad Pjesnik predstavlja Raj u obliku Ruže iz čijih svih grimiznih latica ore anđeoski zborovi simfoniju Raja: Regina coeli, Salve, Ave Maria.

Iako je Marija Ruža Raja, Ona je i majka Crkve na zemlji. Besmrtni Fiorentinac kao takovu pozdravlja je sa trinaest savršenih tercina u kojima je salio u jednu divnu ljepotu: teološku istinu, umjetničku inspiraciju i blistavu formu.

Započinje uzvišeno:

*Djevice Majko, Kćerko Sina svoga
čedna i silna više od ikoga,
uporna meto nauma vječnoga.*
Raj, XXXIII, 1—3

U drugih 12 tercina Dante pjeva da je *ona jedina dostojna svoga Stvoritelja*. Pa je moli da iz svojeg carstva svjetla i zvukova gleda na Crkvu vojujuću. Ti si podigla, pjeva on, u sferu duhovnog plemstva ljudsku narav kad je od tebe uzeo čovječansku narav onaj koji je tvoju stvorio. U tvom neoskvrnjenom krilu upalila se Ljubav. Iz njezine topline niknuo nam je ovaj cvijet, Isus Krist, luč Ljubavi, »face di caritate«, a na zemlji nam je *živo vrelo nade* »di speranza fontana

vivace«. O Ženo, o Gospe, o Majko toliko si velika, da tko hoće milost a k tebi ne leti, on hoće da leti bez krila. Ti si toliko milostiva da letiš u pomoć onome koji te moli — pače i prije nego te počne moliti. Jer ti si: milosrđe, blagost, dobrohotnost. U tebi je sve što god ima dobro u stvorovima. Jedina ti možeš što hoćeš:

.... *Kraljice moćna
još te glas moj zove, učini...*

Raj, XXXIII, 34—5

Zar ovaj stih nije isto što je Mariji rekao veliki Bonaventura, da je ona »omnipotentia supplex«? Marijina riječ i Marijin pogled naša su zaštita, obrana, utjeha i nada. Ta ona je uz kraljevski tron Sina — Majka i Kraljica. Zato je i nebo i zemlja zovu »beata — blažena«, jer je sviju kraljica i majka.

O Mariji je ovako uzvišeno pjevao veliki Dante pred gotovo sedam stoljeća, a njegovi su stihovi svježiji i slatkiji kao da su prosuti s anđeoskih usana. U njima je najljepše cvijeće koje je kršćanstvo majci Crkve darovalo.

Finale: bit Danteove poezije

1. *Bog* je prisutan u svakom Danteovu djelu. Bog je na svakom izvoru njegove spekulacije, teorije i akcije. Bog je jedini cilj kojemu on teži i kojemu on sve ljude pozivlje. Njegov je *Bog-Bog vjere, nade, ljubavi*, kako uči Crkva po Objavi i tradiciji. Od ortodoksne nauke Crkve nije se nikada svjesno ni za dlaku udaljio. Vjerovao je Kristu i njegovu blagom nauku.

Dante se politički razišao s Bonifacijem VIII. O njemu je imao slabo mišljenje kao privatnom političkom licu. Ali to nije nimalo izmijenilo njegov stav u pitanjima vjere i morala. Njegova tercina jasno zvući:

*Imate Zavjet i stari i novi,
i Pastir Crkve vodit će vas k tomu,
nek su vam za spas dosta vođi ovi*

Raj, V, 76—78

Riječi su odlučne, radikalno katoličke, apostolske i rimske. Stoga samo zloba ili vulgarna zloća i ignorancija mogu tvrditi da je Dante bio antipapist ili heretik.

Posebno što se tiče Benificija VIII. Oni se nijesu politički slagali, ali Dante ipak Benificija *kao papu*, Kristova zamjenika na zemlji, brani i pun je bijesa protiv onih koji su ga pogrdili, pa je njegovo srce zbog te profanacije Njegove Svetosti osjetilo veliku bol. On pjeva:

*Vidim: gle, liljan Anagni prekriva,
da Krista tu u namjesniku sputi*

Čistilište, XX, 86—87

2. *Marija* je poslije Boga glavno lice u Divnoj glumi. Ona se pojavljuje u prvom od sto pjevanja. Pojavljuje se kao *Majka* uvijek budna za duhovni spas ljudi. Budući da je Dante bio na ivici ponora, *Marija* je intervenirala i spasila pjesnika. Spasila ga je preko *Lucije*, *Beatriče* i *Vergila*. Stoga je Dante bio uzorno zahvalan *Mariji*. Ona je zlatna nit kroz čitavo Čistilište i Raj. U posljednjem pjevanju *Raja* zaključuje da se samo u *imenu Marijinu* može postići od Boga najviši cilj: spoznaju triju vrhovnih otajstava: *jedinstvo svemira u Bogu, jedinstvo i trojstvo Božje, čovječanstvo i božanstvo Isusovo*.

3. *Dante* je kao čovjek, mislilac, pjesnik konstantno prožet *mišlima neba*, a nije ispustio iz vida nijedan kret života na zemlji, pa je, zaista, u Divnoj glumi obuhvatio čitav svemir. On je kao čovjek u životu štogod i pogriješio, ali on je zato upravio Bogu i pjesmu nad pjesmama kao nijedan smrtnik. On je za sva pokoljenja čovječanstva oslikao sve vidove: prirode, umjetnosti, znanosti s toli divnom prodornošću i blistavom pjesničkom imaginacijom da je u svojim tercinama ostavio riječ najsentimentalnije sugestivnu za svaku bol, za svaku radost, za svaki grijeh, za svaku krepost, za svaki užas i za svaki čar. Njegovo velikansko djelo postalo je poslanica za sve ljude bilo koje vjere, nacije ili epohe. Što su ga ljudi više čitali, više su mu se divili. I ljubomorno su ga čuvali, koliko su bili plemenitiji i događaji svjetliji.

Dante je slijedio pogrešni ptolomejski sistem, ali to ništa ne mijenja na činjenici njegove sjajne ideologije: da su socijalni život, život i podrijetlo čovjeka od Boga i da se moraju povratiti Bogu — *Ljubavi* koja pokreće »sunce i sve zvijezde«, svrhi sviju umova i volja u kojoj je naš *mir*. Ovo je rekao, ovo je opjevao veliki *Dante*.

4. Neusporediva je umjetnička vrijednost Divne glume. Ona ima tri kantika od sto pjevanja koja sadrže 14,233 versa ili 99,542 riječi. Literarni kritici tvrde da je »l'arte onnipossente« — svemožna umjetnost. Enciklopedija znanja. »L'altissima poesia« — najviša poezija. Povijest ne realna već idealna roda ljudskoga. Galerija figura: tragičnih, komičnih, epskih, elegičnih, herojskih... predstavnici su neiscrpivog bogatstva ljudske psihe. U Paklu mu je glavno sredstvo: sarkazam, ironija, invektiva. U Čistilištu: melodija, a u Raju: ekstaza kontemplacije, zvuk i svjetlo — najnematerijalnija materija.

Nema pjesme koja divnije, uzvišenije, silnije govori i umu i srcu.

Divna gluma je sinteza misli i osjećaja srednjeg vijeka.

Takmiči se s katedralama, summama, itinerarijima...

U njoj je vječni univerzalni cilj građanske moralnosti.

U njoj se zrcale: osjećaji, strasti, aspiracije svih vremena.

Dante je klasičan u koncepciji, arhitekturi i u prizorima pjesme.

Klasičan je u formi i idejama: one su savršena harmonija. S pravom je napisao literarni povjesničar *Scherillo*: *Divna gluma* je »il più vasto dramma che fantasia umana abbia mai immaginato.«

5. *Dante* je u *viziji povijesti* agugustinijanac, u prikazu zemaljskog raja bonaventurijanac, u *matefizičkoj*, *fizičko-kozmolškoj* koncepciji aristotelovski tomist. On je učenik i franjevačke i dominikanske ško-

le. Stoga je on sinteza i aristotelovskog tomizma i augustinsko-bonaventurijanskog platonizma.

Summa Tome Akvinca jest katedrala ideje — universale abstractum.

Divina Commedia Dantea jest katedrala slike — universale fantastikum.

Divina Commedia završava sva tri kantika sa »L'amor che muove il sole e l'altre stelle«, čime je Pjesnik posvjedočio da je bio duhovni sin Franje iz Asiza i kristocentrične, marijanske orijentacije ideologa njegove škole.

I *estetika* Danteova odgovora njegovoj kulturnoj formaciji i sredovječnoj estetici. Njegova koncepcija o poeziji u skladu je s njegovim filozofskim načelima kao i s iskustvom koje je imao o slikarstvu, kiparstvu i arhitekturi. Dante je smatrao da je lijepo, ljepota ontološka kategorija; da je ljepota umjetnosti refleks svemirske ljepote. Stoga mora pjesnička forma odgovarati ljepoti opjevanog objekta.

6. *Izložba Dantologije*. Konventualci u Asizu priredili su u »sacro convento« izložbu stotina dragocjenih malih, starinskih predmeta u čast Dantea, franjevačkog trećoreca i nekoć studenta u njihovoj školi u S. Croce u Firenci. Prikazali su zbirku kodeksa i dokumenata iz svojih samostana. Među njima dva dragocjena kodeksa i dokumenta iz svojih samostana, a iz 1320. g. Jedan je od njih onaj koji sadrži komentar koji je napisao Danteov sin »Jacopo«. Izložena su i sva izdanja kroz 700 godina Danteovih djela, a posebno Divne glume. Na izložbi je bio i jedan raritet: mikroskopsko izdanje Glume izdato 1800. u hiljadu komada pod naslovom »Dantino«. Osim toga jedino se ima zahvaliti oo. konventualcima da je mrtvo tijelo Danteovo ostalo u Ravenni.

Komemoracije u najsvečanijem stilu — u preko 100 univerza redale su se po čitavom kulturnom svijetu. I u UNESCO-u, i u svim metropolama svijeta. U Rimu na izložbi cvijeća izvedena je simbolična egzaltacija Dantea i Firence: 15.000 karanfila i krina u obliku mozaika.

7. U Beogradu je 10. XI 1965, u galeriji Kulturnog centra, otvorena izložba dantologije s 450 eksponata. Gustav Vlahov, sekretar informacija SIV-a, i ovo je rekao u prisutnosti talijanskog ministra vanjske trgovine Bernarda Matarelle: »Danteova plemenita misao i gigantski talenat nadahnjivali su generacije koje su stremile slobodi čovjekovoj i među narodima, i tražile savršenstvo pjesničkog izraza.« (Slobodna Dalmacija, 11 XI 1965).

Na svečanoj komemoraciji u Beogradu dr Vitezica je rekao: »Dante je visoki uzlet jedne individualnosti kakvu je rijetko zabilježila historija... Jedan je od najvećih ljudi u historiji svijeta.«

U Zagrebu, u palači Akademije na Zrinjvcu, održana je 25. svibnja 1965. svečana akademija-komemoracija o sedamstogodišnjici Danteova rođenja. Dr Grga Novak, predsjednik Akademije, govorio je o odnosu Dantea i Hrvata. Dante spominje Hrvatsku:

*Ko čovjek možda iz Hrvatske stati
što zna, kad vidi našu Veroniku,
pa je se s glada ne zna nagledati*

Raj, XXXI, 103—105

Dr Novak ističe: »Vrlo je dobro poznao Dante našu zemlju i Hrvatsku napose i bez sumnje o njoj vrlo lijepo mislio, kad dovodi onog Hrvata da posmatra Veronikin Kristov lik.« ... O Divnoj glumi, veli naš akademik, da je »velebni spjev, jedna od najgrandioznijih tvorevina ljudskoga uma. On je jedan od najvećih velikana svih vremena, a njegovo djelo jedan od stupova na kojima se osniva naša kultura. Pjesnik najvišeg dometa, naučenjak koji je cijelog svog života neumorno tražio istinu, zadužio je ne samo talijanski narod, za čije je stvaranje najviše doprinio, nego i cijeli kulturni svijet svojim djelom koje istovremeno ukazuje na neizmjerne mogućnosti ljudskoga stvaranja i snagu čovječjeg uma.« (Vjesnik, 27. V 1965.)

Predsjednik talijanske vlade Aldo Moro, u govoru u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti rekao je: »Uvijek su opstojali kulturni odnosi između Italije i Hrvatske poslije pokrštenja Hrvata, i to svjedoči i Dante kad spominje hrvatske hodočasnike.« (L'Osser. Rom., br. 262, 1965.)

Hrvatski dantolozi su prevodili Divnu glumu mnogo puta. Marulić je prvi, a u naše doba: Tresić-Pavičić Buzolić, Učelini-Tice, Nazor i najnoviji sjajni prijevod božanstvene poeme od Kombol-Delorko.

Prema besmrtnom *Pjesniku kršćanstva* iskazao je delikatan i plemenit akt poštovanja Sv. Otac Pavao VI. On je poslao po mons. Fallaniju, nadbiskupu Ravenne, zlatni križ da ga stavi u mauzolej nad grobom velikog Dantea. Papa mu šalje taj zlatni dar, jer je on u pjesničkoj viziji vidio u Raju, u XIV pjevanju da blista: »La croce di Cristo con i martiri della fede cristiana«, pa stoga Sv. Otac hoće da zlatni križ *Kristov resi grob najvećeg pjesnika kršćanstva*.

14. XI 1965. došlo je u Firencu 500 kardinala, nadbiskupa i biskupa da počaste uspomenu ovog velikana. Poslije koncelebracije sabrali su se u bazilici Sv. Ivana, gdje je Dante bio kršten. I na krstionicu su položili srebrni lovor-vijenac a legat Sv. Oca Pavla VI, kardinal Ciconani, državni sekretar, položio je u ime Pape monogram Kristov od zlata.

Još je Sv. Otac dao tiskati posebno izdanje Divne glume i darovao je svim biskupima da je nose po svim stazama svijeta — *ovu velepjesmu kršćanskog univerzalizma*. — Napokon je Sv. Otac Pavao VI na Staru godinu 1965. objelodanio apostolsko pismo *Altissimni cantus Domini*, u kojem na uzvišen način prikazuje sadržaj i značenje Divne glume za Crkvu. I osniva na Katoličkoj univerzi Srca Isusova u Milanu katedru dantologije na spomen 700 godišnjice rođenja *Prvaka kršćanske poezije*.

Mi smo Hrvati na poseban način zahvalni velikom Danteu, jer je on, gotovo pred 700 godina, na zlatnoj stranici svoje božanstvene poeme ovjekovječio nama najmilije zemaljsko ime: Kroacija. I kad odjekuje sa zvonika nad njegovim mauzolejem zov Italiji i čovječanstvu: »*Onorate l'altissimo poeta*«, mi se od srca pridružujemo ovoj kulturnoj slavi u kojoj svijet čovječanstva slavi genija poezije, nenadmašiva majstora tercina u savršenoj harmoniji vjere, znanosti i umjetnosti, na

vječnu slavu Krista i Marije koje je suvereno proslavio pred nebom i zemljom. Njegova Divina commedia je njegov spomenik u srcu kršćanstva. Ona je megafon veličine i vječne slave besmrtnog Dantea.

Pri izradbi ove rasprave služio sam se: DANTE ALIGHIERI, s uvodom A. Chiarija, *La Divina Commedia* II izd. 1965, tip. Temporelli, Torino; DANTE ALIGHIERI, *La Divina Commedia*, kom. Izidora del Lungo, izd. Felice Le Monnier Firenze, tisk. Arioni, 1962; KOMBOL-DELORKO: *Dante Alighieri, Božanska komedija*, izd. Matica hrvatska; DANTE ALIGHIERI: *Vita nuova*, Roma 1905; P.L. FERRETTI, O.P., *Nel Paradiso di Dante*, Torino, tip. Silvestrelli, 1926; *I grandi italiani: Dante Alighieri*, izd. Sonzogno, Milano, svez. 137; G. SCIALHUB, *Due versi danteschi: Pape saten...* Livorno 1922, izd. Belforte 1922; G. CARDUCCI: *Delle rime di Dante* u »Studi letterari«, Livorno, Vigo 1874; A. D. ANCONA, *Beatrice*, Pisa 1889; GIULIO SALVADORI: *Sulla vita giovanile di Dante*, Roma, 1906; SCHERILLO MICHELE: *Le origini... della letter. it.: Dante*, Milano, Hoepli 1919; *Quattro saggi di critica letteraria: La Beatrice di Dante*, Napoli, Pierro 1887; G. PAPINI, *Dante vivo*, Firenze, Lib. ed. fior. 1833; F. OZANAM, *La filosofia di Dante*, trad. Ivo Coccia, Ed. »Solco«, g. 1932.

SUMMARIUM

Christus et Maria in »Divina Comedia« — pro VII Centenario ab ortu poetae. Breviter delineat Auctor figuram poetae eiusque opera litteraria recenset; statim in ipsam genesim et structuram poematis »Divina Comedia« introducit. Colligit quae inspirationem christocentricam Poetae produnt et ad syntheticam eiusdem visionem totius universi Christum ut centrum habentis animadvertit. Textus in florilegium carpit ex tota »Divina Comedia« qui Mariam cantant, in quibus nempe mariologia medievalis in versus prorupit. In fine praesentia Croatiae in hoc poemate notatur necnon recensentur celebrationes centenariae in patria nostra et in terris exteris.